

ТРАНСФОРМАЦИИ И ТРАНСМУТАЦИИ. ЕСКИЗ ВЪРХУ КРИТИЧЕСКАТА РЕЦЕПЦИЯ НА РОМАНТИЗМА В БЪЛГАРИЯ (СРЕДАТА НА 40-ТЕ – НАЧАЛОТО НА 70-ТЕ Г. НА ХХ ВЕК)

Светла Черпокова

TRANSFORMATIONS AND TRANSMUTATIONS. NOTES ON THE CRITICAL RECEPTION OF ROMANTICISM IN BULGARIA (MID-40S – EARLY 70S OF THE 20TH CENTURY)

Svetla Cherpokova¹, Plovdiv University "Paisii Hilendarski", Bulgaria

DOI: <https://doi.org/10.46687/LHGX3236>

Abstract: *The text focuses on the critical reception of Romanticism in Bulgaria (mid-40s – early 70s of the twentieth century). Histories of literature and literary studies are discussed, which are seen as a source for the mental and ideological attitudes of the time in which they were created. Two concepts are applied – transformation and transmutation, which are a tool for studying the course of ideological attitudes of the Bulgarian critical reception of European romanticism.*

Key words: *Literary history, ideology, politics, transformation, transmutation*

Ако погледнем на историите на литературата и на критическата рецепция на едно или друго литературно явление като на надежден източник за менталните и идеологическите нагласи на времето, то взирането в озаглавяванията също може да подсказва някои пътища за разгадаването на периодите, чийто продукт са те. Съпоставката между заглавията на издания, които проследяват развитието на западноевропейската литература² (поне по собствените им твърдения), публикувани у нас през първата половина на ХХ век и съответно – през втората му половина, може да послужи за отправна точка за по-нататъшни разсъждения на тема *идеология и рецепция*. До началото на 50-те години на века в заглавията неизменно присъстват „История на западноевропейската литература“, „Очерки по историята на...“, „Кратки очерки по...“, „Лекции по история на...“, „Курс по история на...“, а доколкото отделните части на тези издания са ориентирани към културните епохи, уточненията са в подзаглавия от рода на „Средновековна литература“, „Епоха на Възраждането“ и т.н. През втората половина на ХХ век, отново у нас,

¹ Assoc. Prof. Svetla Cherpokova, PhD, is a lecturer in comparative literature at Plovdiv University „Paisii Hilendarski“. Her research is in the field of poetics of the Bulgarian Revival, comparative studies, European literature with an emphasis on German romanticism, German literature and reception. Author of the book *Tematichna arheologiya na nemskiya romantizam (Thematic Archeology of German Romanticism, 2009)* and co-author of textbooks and teaching aids.

² Тук няма да се обсъжда уместността и приложимостта днес на понятието „западноевропейска литература“, чието коментиране можем да намерим в статиите на Огнян Ковачев, посветени на темата, и с чиито тези сме напълно съгласни. (See Kovachev, 2010; Kovachev, 2019)

в тези иначе дотогава литературно- и културноориентирани озаглавявания постепенно започват да се наместват исторически събития и ключови дати, задължени на политическата конюнктура. „Великата френска буржоазна революция“, „Парижката комуна“, „Октомврийската революция“ все понатрапчиво етикетират заглавията, задавайки нови модели на летоброене и културно класифициране, които трябва да оправдаят, но и да „обяснят“ защо вече по страниците на самите истории литературата на европейския модернизъм фигурира в рамките на раздела „Епоха на империализма“ например. Или с други думи, става въпрос за трансформации, принудени от идеологическите доминанти на времето.

Едно тотално заличаване на „неудобното“ културно наследство – това, което не обслужва актуалните политически интереси – се оказва някак не по силите на налагащия се нов социален ред. Затова се прибегва до неговото видоизменение в нещо друго, удобно за внушения и манипулации. Смяната на облика на културните епохи в угода на новата социдеология, което върви паралелно с подмяната и на съдържанието им, засяга и техните представители – изразителите на идейните и естетическите принципи на едно или друго направление, на един или друг етап от културата. От средата на XX век нататък важен момент в преоценката на творците става отношението им към споменатите вече събития – революции, комуни и подобни, но и към класовото делене. Решаващо се оказва дали тези представители на времето си „работят в името на целия народ“ и доколко те „отразяват надеждите на всички потиснати обществени групи“ (Peshev, 1952, р. 152). Не без значение е и потеклото им – аристократическо, буржоазно или пролетарско, макар че за пролетариата се заговаря едва след „Принципи на комунизма“ (1847) от Енгелс, откъдето идва и марксистическото определение за него. А в случаите, когато аристократическото потекло е непреодолимо налично, но пък творчеството може да бъде употребено за идеологически цели, се намислят всевъзможни обяснения, които да извинят нещастния автор и да изведат на преден план неговата революционност, за да се отмести погледът от неправилния му произход.

Феноменът на пренаписване и на пре моделиране на литературната история според нуждите на съвременното действително предизвиква интерес и наблюденията върху този процес биха могли да се развият в много посоки. Настоящият текст обаче, без да търси изчерпателност и всеобхватност на проследяването, ще насочи вниманието си само върху определени проявления на този феномен, изразени в представянето на европейския романтизъм по страниците на литературните ни истории и на критическите текстове за направлението от средата на 40-те до началото на 70-те г. на XX век. Идеята е да се приложи един вид експеримент – през фокуса на рецепцията на едно културно явление, каквото е романтизмът, да се направи опит за отличаване на социокултурни тенденции, проявяващи менталните и идеологическите уклони на времето, документиращи от

литературноисторическите и литературнокритическите съчинения от периода, хипотеза, изказана още в началото.

Защо точно романтизъм? Това е логичен въпрос, тъй като възприемането през посочения период на още много други литературни явления, особено на теченията от края на XIX и началото на XX век и предвоенните времена, също върви по пътя на изопачаването им, дотолкова, доколкото, разбира се, литературните истории изобщо се занимават с тях. Дори Европейското средновековие не е пожалено, като при презентирането му ключови моменти се оказват жестоката феодална експлоатация, но и бунтът на жестоко експлоатираните трудови маси (See Mitov, 1950; Peshev, 1951). Ренесансът пък е представен като „грандиозен преврат“, осъществен от великите хуманисти, „изразители на интересите и идеалите на целия народ и преди всичко на най-угнетените народни слоеве“ (Peshev, 1951, p. 75). Романтизмът обаче има една своя си специфика, която го прави особено привлекателен за едно подобно проучване. Тя се корени в неговата амбивалентност, съдържаща едновременно и така обичаните от соцпропагандаторите борчески черти и неприкрито бунтарство, и така мразените от тях мистика, абстрактност и субективизъм. Тази двойственост на романтизма обърква тогавашните му изследователи и ги принуждава да търсят оправдание на разноречието си за направлението в класификации например от типа на разделението на творците му на революционни и реакционни, на прогресивни (активни) и пасивни романтици. Така бунтарската страна на романтизма се припознава като „своя“, идеологически правилната и праведната, а „тъмната“ му страна се приписва на онези негови представители, „епигони на реакционния романтизъм“ (Peshev, 1952, p. 214), но преди всичко на „силата на въображението“, която ги отдалечава от реалността. А какво по-пагубно и опасно има за една тоталитарна власт от човек, вдъхновяван и движен от силата на въображението?

Всъщност тези деления – на революционни/реакционни, активни/пасивни романтици³ – не са българско изобретение. Основите им са поставени от марксистското литературознание, прилагано от съветската наука, а заразата им обхваща и братските страни. В случая обаче спорът за уместността на класификациите не е от съществено значение.⁴ По-важен е мащабът на тяхното разпространение и обсъждане, който отваря един допълнителен съпоставителен хоризонт, а именно – как във времената на

³ Несъстоятелността на това идеологическо деление на романтиците по един много фин и деликатен начин, но заедно с това с категоричност коментира Цветан Стоянов в „Идеи и мотиви на отчуждението“ (1973). See Stoyanov, 1988, pp. 485 – 487.

⁴ Един интересен шрих по темата внася статията „Реакционен и прогресивен романтизъм“ (1952) на Лудвиг Маркузе, немски философ и писател, емигрирал в САЩ поради забраната да бъде четен и издаван в Германия по времето на националсоциализма. В спор с марксистическата критика той преобръща разбирането за „реакционен“ и „прогресивен“, като ги извежда въвн от идеологическите назовавания и ги насища с положителен заряд (See Marcuse, 1952).

„войнстващ“ социализъм различите идеологии реагират на романтизма и доколко осмислянето на романтичeskото може да бъде лакмус за ориентациите на културата.

Основанията за избора на времевите граници е самоподразбиращ се – те обхващат времето от Деветосептемврийския преврат у нас, началото на етап на призоваване към коренна промяна, до първите наченки на „размразяване“ в световен план. Но и още една причина е съществена. В този близо 30-годишен отрязък някои от емблемите на европейския романтизъм са обект на дискредитация или биват negliжирани, за други се прави опит да бъдат напълно заличени от списъка на значимите, като се заклеймяват с надеждата да бъдат забравени. И това се случва не само в българското литературнокритическо пространство. Същевременно действат компенсаторни механизми с цел съхраняването за културата на едни или други автори, като им се приписват „заслуги“, които биха допаднали на властта, или като се поставят в други регистри на литературата – например в детската литература, което като че ли отслабва потенциалното им вредоносно влияние и някак ги прави идеологически безопасни.

Трансформация и трансмутация – така условно можем да назовем две допълващи се линии в процеса на моделиране/преформатиране на възприемането на романтизма в България след Деветосептемврийския преврат през 1944 г. Въпреки изкушението няма да се вираме в детайлното оразличаване между тях, нито ще се върви по пътя към по-тясното им дефиниране, а те ще бъдат употребени в качеството на инструментариум при обследването на една показателна за идеологическите нагласи траектория, през която преминава българската критическа рецепция на европейския романтизъм.

В популярното си значение думата *трансформация* означава процес на промяна, преминаването на една форма в друга. Ако не търсим точност на израза или връзка с някоя конкретна сфера на науката, един синонимен речник би ни предложил множество заместители, които да ни улеснят в избягването на повторения или при прецизирането на семантиката. Промяна, модификация, изменение, но и метаморфоза – са сред най-популярните. Едно по-детайлно виране в речници и енциклопедии би могло да извади наяве ред употреби на понятието – в математиката, физиката, химията, биологията, психологията и т.н., а разлистването на сайтове и съвременни медийни издания демонстрира обилие от още негови приложения. Впечатлението обаче е, че ако в по-отдалечените от нас времена разбирането за трансформация крие подтекста на негативност, вероятно и защото представлява отклонение от традицията, то с приближаването до настоящето ни, напротив, придобива окраската на нещо иновативно и положително. Достатъчно е да припомним една реплика от Овидиевите „Метаморфози“: „А за възмездие що по подхожда от метаморфоза?“ (Ovidiu, 1974) и да я съпоставим с все по-настъпателните призови на по-късните времена за непрекъснато променящ се, обновяващ се и *трансформиращ се* свят.

Всъщност именно във фаза на принудителното интензивно трансформиране навлиза и българската култура от средата на 40-те години на XX век, което естествено рефлектира и върху говоренето за културата, чието усвояване върви не по пътя на следване и преосмисляне, а в посоката на пренаписването съобразно политическата конюнктура. И ако патосът на времето е революционен и промяната в политически и икономически план се изисква сега и веднага, то в областта на разказа за културата този процес е по-бавен, дори и поради необходимостта от чисто технологично време за създаването и публикуването на нови текстове. Затова може да се говори за един относително кратък и крехък преходен период, в който все още е налице инерционният момент на предреволюционните времена, но постепенно започват да се внедряват и нови идеологически пластове.

Такъв е случаят с „Кратък очерк по западноевропейска литература“ (1946), написан от Николай Дончев, литературен критик, публицист, журналист, поет, със завидна преводаческа практика от френски и италиански език. Още в предговора към изданието се поставя „строго ограничена“ задача – съдържанието да бъде съобразено с учебната програма по български език и литература (Donchev, 1946, p. 5). Следователно доколко романтизмът присъства и чрез кои свои автори по-конкретно е очертан, това е въпрос по-скоро на придържане към учебната програма, а не на личен авторов избор. По-същественният въпрос обаче е как и по какъв начин е описан.

На романтизма е посветена едноименната седма глава⁵. С позоваване на проф. Боян Пенев, на Гюстав Лансон, Едмон Жалу и на още много други съществени за разбирането на романтичeskото изследвания, цитирайки предимно френски източници от периода до 40-те години на XX век, Николай Дончев представя явлението с дълбоко познаване на същността му и преди всичко с обективност и без идеологическа оценъчност, която ще се намести неизменно при коментирането му през следващото десетилетие. И макар че в центъра се предлага една широка панорама на творчеството на Виктор Юго, вероятно поради изискванията на учебната програма, но и поради пристрастията на самия Дончев към френската култура, романтичeskата литература накратко е представена и с най-забележителните си фигури в Германия (Лудвиг Тик, Е. Т. А. Хофман, Новалис, Вакенродер, Хьолдерлин, Brentano, Шамисо и др.) и във Франция (Шатобриан, Жермен дьо Стал, Ламартин, Алфред дьо Мюсе и още). Не са подминати философските и теоретическите основи на романтизма в лицето на Фихте, Шелинг, Фридрих

⁵ Любопитен момент е, че в съдържанието е назована по-разширено – „Романтизмът. Юго, Хайне“. Но не това буди интерес, а фактът, че Хайне всъщност отсъства от главата. Той присъства в предходната глава заедно с Гьоте, Шилер и Байрон. Какви са основанията за тази подредба, не става ясно. Възможно обяснение е началото на очерка за Хайне, където е посочено, че „след Гьоте Хайнрих Хайне е най-прочутият поет на немски език“ (Donchev, 1946, p. 271), което подсказва за търсене на логическа връзка между творчеството на двамата. Байрон пък безспорно е означен като романтик, а това, че коментарът за него е изведен преди обяснението за романтизмът, също може да се обясни в корелации с Гьоте.

Шлегел, Шлайермахер, споровете и съгласията с Кант, литературните му вдъхновители, но и опоненти от порядъка на Жан-Жак Русо, Волтер, Гьоте, Шилер.

Трябва да се отбележи обаче, че макар и годината да е 1946 г., все още са в сила старите учебни програми, което някак позволява безпристрастното говорене. В статията си „Литература, образование, власт (1944–1956)“ Огняна Георгиева-Тенева по този повод специално отбелязва: „Програмите от 1945-а, 1947-а и 1948 г. са идентични с програмите, създадени преди политическия поврат, и по-точно това са нови издания на програмите от 1935 г. – за създаването на различен образователен проект е нужно повече време“ (Georgieva-Teneva, 2019). А малко преди това уточнява: „Анализът показва, че програмите от 1925 и 1935 г. са създадени без предразсъдъци по отношение на художествени течения, естетически кръгове, творчески почерци“ (Georgieva-Teneva, 2019).

Същевременно обаче, въпреки че липсват „предразсъдъци по отношение на художествени течения, естетически кръгове, творчески почерци“, в критическия очерк на Дончев вече започват да се промъкват идеологически попълзновения. Редом с позоваванията на Лансон се появява и Маркс, чието споменаване в последващите литературни истории ще стане задължително, за да им придаде легитимност и да привлече политическото одобрение. Усещането обаче е, че при Дончев името на Маркс се появява някак извинително, но и съвсем в контекста на представяното. При това не е призован в качеството на безспорния авторитет, както ще се случва впоследствие, а е по-скоро в ролята на преход към следващи разсъждения. Уточнява се, че Маркс „успоредно със своите социал-икономически учения е боравил и с литература“ (Donchev, 1946, p. 285). А поводът е констатация на Маркс за ранните романтици и реакцията им срещу Френската революция, коментирана като „естествена“ реакция поради уклоните им към Средновековието и представянето на всичко в „романтически вид“. Всъщност именно тази бележка на Маркс е мост към по-нататъшното разкриване на същността на романтическия вид, отличен с „особен вкус към готическото изкуство, особен вкус към демоничното, фантастичното, странното, предпочитане на нощта пред деня, усамотението пред многолюдността и пр.“ (Donchev, 1946, p. 285) – характеристики, които много точно описват романтическата поетика, при това без да я подлагат на критика.

Заедно с това в „Кратък очерк по западноевропейска литература“ на Дончев се наблюдават в зародиш и тенденции, които на следващ етап ще се развихрят с пълна сила при представянето на романтиците и романтическото. Те са свързани с настояването за или най-малкото с приписването на елементи на реализъм и с придаването на революционност и борчески характер било то на твореца, било то на неговото творчество. Байрон е определен като „най-яркия романтик в английската литература“

(Donchev, 1946, p. 266), но паралелно с това силата на неговото творчество се отдава на „романтичния му дух, надарен същевременно с трезво реалистично виждане“ (Donchev, 1946, p. 267). Назован е директно като революционер, посветен на един „борчески демократически идеал“ (Donchev, 1946, p. 265). Френският романтизъм е дефиниран посредством една констатация на Георг Брандес, според когото в сравнение с немския той е „леко забулен реализъм“ (Donchev, 1946, p. 265). А като важно качество на Виктор Юго се сочи, че той „не живее и не твори откъснат от реалния свят“ (Donchev, 1946, p. 288).

Независимо от тези податки към уклоните на времето трудът на Николай Дончев остава в руслото на научното говорене за романтизма, при това е подплатен с едно впечатляващо познавачество на културните процеси и на техните представители. Възщност независимо че е адресиран за учениците от гимназиален клас, на краткия очерк може да се гледа като на първата следдеветосептемврийска история на западноевропейската литература, която все още пази духа на литературоведското ерудитско мислене и коментиране. За това, че този дух все още не е изличен, не без значение е и годината на издаването – 1946 г. В изследването си „Историкът и множественото минало“ Ивайло Знеполски, очертавайки „траекторията на режима“ и етапите му на разгръщане, условно откроява един подпериод, сключен в границите на 1944-1947. Според Знеполски той минава „под знака на мъртвороденото понятие „народна демокрация“ (Znepolski, 2017, p. 78), едно само по себе си тавтологично образувание, определяно като специфично български феномен. Надеждата в този кратък времеви отрязък е, че може да съществува „социализъм с плуралистична окраска“ (Znepolski, 2017, p. 79), нагласа, породена от мимикриращия като многопартиен, но в същността си еднoпартиен Отечествен фронт. И ако в известна степен „Кратък очерк по западноевропейска литература“ на Дончев е израз на този „плурализъм“, като си позволява да споменава имена и произведения, които по-късно ще изпаднат и от учебните програми, и от издателските планове, а може би ще влязат и в списъците със забранена литература, то все пак донякъде се плаща данък на изискванията на съвремието. Факт е, че вече е налице задействането на трансформационни сили, които на този преходен етап все още засягат само формата, за да изявят претенциите си в следващ момент, при това съвсем скоро, и към съдържанието.

Ако се върви по хронологическия ред на издаване, то следва вниманието да се насочи към две истории по западноевропейска литература, чиито първи томове излизат с година разлика – през 1950 и 1951 г. Това са „История на западноевропейската литература“ (1950-1953) в пет части на Д. Б. Митов и „Лекции по история на западноевропейската литература“ (1951-1958) в три части на Александър Пешев. И двете са циклостилни издания, продукт на издателство „Наука и изкуство“. Предназначени са за студентите им, на единия – от ВИТИЗ, а на другия – от Софийския университет, където преподават. И при двамата „сюжетът“ на историите им започва със

Средновековието и завършва с началото на XX век. И при двамата присъства романтизмът с негови водещи творци. Инерционните процеси обаче са вече изживени и трансформацията на културното наследство навлиза в следваща фаза. Как стои въпросът за романтизма тогава?

В петтомника „История на западноевропейската литература“ от Д. Б. Митов романтическата литература и нейните представители намират място в част трета, наречена „От Френската буржоазна революция до Парижката комуна“ (1951). Списъкът с автори почти се доближава до този на Николай Дончев, дори в някои случаи е разширен (напр. включен е Уолтър Скот). При това, подобаващо за една „история“, разказът се разстила в значителен брой страници, включвайки биографични подробности и панорама на творчеството с акценти върху отделни, по-значими произведения. Различното обаче е отразено не в избора на автори, а в тяхното представяне. „Болезненост и упадъчност“⁶, „проява на реакционния дух“ (като цяло за романтизма), „нездравестетизъм“ (за Хьолдерлин), „реакционни схващания“ (за Фридрих Шлегел), „служба на реакцията“ (за Е. Т. А. Хофман) – това са част от ключовите изрази, с които са представени немските романтици например. За сметка на това при коментирането на Байрон са отличени свободолюбивият му дух, яркият му индивидуализъм, но и погнусата му от алчните апетити на буржоазията (See Mitov, 1951, p. 81). Творческият му път пък е белязан от два важни момента – началото (като романтик) и края (на художник реалист). Заключение е, че въпреки стихийността на бунта му „творчеството на гениалния английски поет лежи в основата на прогресивното литературно развитие по пътя към критическия реализъм“ (Mitov, 1951, 97). Онова „трезво реалистично виждане“, което мимоходом Николай Дончев отбелязва в своя критически очерк, в историята на Д. Б. Митов придобива гигантски размери, според които Байрон се оказва важен крайъгълен камък в похода към реализма. И ако при Дончев тази линия на утвърждаване на реалистичното у творците е все още потаена, като че ли неосъзната, а може би и под влияние на умората от множеството авангардни „-изми“ от първата половина на века, то при Митов вече е част от съществен план за утвърждаването на политическата легитимност и социалната приемливост на един или друг творец. Реализмът е доброто, позитивното; фантастичното е лошото, негативното. И тук на свой ред се открива, отново в зародиш, прилагането на един метод за оценяване на литературното творчество, който все повече ще набира сили в следващото време и чиято крайна изява ще е социалистическият реализъм. Тази посока продължава и в другата литературна история – на Александър Пешев.

В „Лекции по история на западноевропейската литература“ на Александър Пешев на романтизма му е отредена самостоятелна глава в част втора, „От началото на XVII в. до средата на XIX в.“, издадена през 1952 г. Акцентът пада върху три имена – Байрон, Шели и Виктор Юго,

⁶ See Mitov, 1951, pp. 27 – 35.

въпреки че в рамките на главата са обособени подчасти – общо представяне на романтизма, „Английски романтизъм“ (с Байрон и Шели), „Френски романтизъм“ (с Виктор Юго). С оглед на френския романтизъм се споменават Шатобриан („този реакционер“, Peshev, 1952, р. 187), Алфред дьо Вини („израз на настроенята на излишния човек-аристократ“, Peshev, 1952, р. 189), Ламартин („предател на Франция“, „който хленчи като дете“, пак там), докато читателят остава с впечатлението, че единствени представители на английския романтизъм са Байрон и Шели. Озадачаването е, че немският романтизъм отсъства, въпреки че още в „Краткия очерк“ на Николай Дончев, издаден едва шест години по-рано, за него се отбелязва: „Трябва да се признае обаче, че истинската родина на романтизма е Германия...“ (Donchev, 1946, р. 286). Жанрът „лекции“ всъщност предполага подобни празноти, тъй като не изисква изчерпателност, а се конструира според преподавателските предпочитания, а за Александър Пешев те са много повече в посоката на френската литература. Мотивите за този „пропуск“ обаче стават видими по-късно на страниците на лекциите. Малко преди да се представи творчеството на Хайне, включено в следващата глава – „Революционно-демократична литература през 30-те и 40-те години на XIX век“, се прави следната констатация: „До 30-те години на XIX в. немската литература не отбелязва нищо забележително. Германия през този период продължава да се трови от епигоните на реакционния романтизъм, които подражават на Тик, Новалис и други немски реакционни романтици“ (Peshev, 1952, р. 214). Отчита се все пак приносът на Гьоте, който „като мощен дъб продължава да се издига“ сред „тази нерадостна картина на немската литература“ (пак там), като не пречи да се заключи веднага след това, че „политическото раздвижване в началото на 30-те години слага края на застоя в немската литература“ (пак там). Това е повод да се заговори за движението „Млада Германия“, за Георг Бюхнер и Хайнрих Хайне. Следователно всички онези имена – Лудвиг Тик, Новалис, Е. Т. А. Хофман, Хьолдерлин, Brentano, Шамисо и т.н., които Дончев макар и вкратце уважително коментира като част от родителите на европейския романтизъм, са изхвърлени зад борда като неблагоприятни и като отровители на литературната атмосфера, която иначе има потенциала за прогресивност.

Разделителната линия между реакционни и прогресивни романтици вече започва да се очертава все по-отчетливо. Всъщност тя е скицирана още в началото на главата за романтизма, подплатена с обширен цитат от съчиненията на Маркс и Енгелс (See Peshev, 1952, pp. 153 – 154), като се аргументира и доминиращото внимание към Байрон и Шели, чиято поезия „в известни исторически моменти приема революционен характер“ (Peshev, 1952, р. 154). На практика това е същият цитат, споменат и при Николай Дончев, и при Д. Б. Митов, но този път с акцент върху реакционността на романтиците и в корелация с деленето им на реакционни и прогресивни, но вече не само във връзка с *реакцията* на романтиците към Френската революция, но и към класовата борба, ненавистта към капитализма, с

отношението им към работническата класа, революционно-пролетарската поезия и т.н. Парадоксалното обаче е, че редом с преформатирането на героите на литературната история паралелно върви и модификацията и на марксистката критика за романтизма, като ѝ се придава хиперсеманика, която иначе при по-внимателен прочит отсъства. (Вероятно най-близо до реалната интерпретация на цитата от Маркс стои Николай Дойчев, при когото, както беше отбелязано, говоренето за романтичeskото все още не е въведено в системата на оценъчните категории.) Това своеобразно престараване едва ли е с цел единствено демонстриране на партийна вяроност, а е плод и на нещо друго, към което ще се върнем след малко.

Изострянето на езика в литературните истории от началото на 50-те години на ХХ век по същество е в синхрон с времето. По думите на Огняна Георгиева-Тенева 1951-ва година е „преломна за литературното обучение“, тъй като се приема новата учебна програма, „подпечатана след одобрение от ЦК на БКП“, а основните ѝ образователни задачи са „да се разкрива „идейнополитическият смисъл на литературните произведения“, да се възпитава „в духа на ... беззаветна любов към СССР, към Партията и работническата класа“ (Georgieva-Teneva, 2019). Същевременно се създават списъци със забранена и вредна литература. От библиотеки и читалища се изземват и унищожават книги, обявени за антинародни и профашистки. Затварят се частните издателства и печатници.⁷

След 1963 г. „Историята“ на Д. Б. Митов и „Лекциите“ на Александър Пешев се сливат в едно книжно тяло от почти 600 страници, плод на съавторство, което до 1976 г. претърпява четири издания. Това е „Западноевропейската литература от Великата френска буржоазна революция до Парижката комуна“ (1963, 1968, 1975, 1976). Съдържанието е значително разширено в сравнение с отделните истории на двамата, обемът – също. Романтизмът е разгледан в неговото разнообразие – в Германия, Англия, Франция, Италия, Австрия, при това с добавени имена на творци и по-подробни коментари за творбите. Включени са и значителни цитати от произведенията.

Прегледът на четирите издания показва пълна идентичност между тях. Други са само тиражите, които значително набъбват във времето. За разлика от скромните тиражи на лекциите на Пешев и „Историята“ на Д. Б. Митов, които варират от 420 до 580 за отделните томове, то новата книга в различните си издания демонстрира нарастващи бройки – 1963 (тираж 5071), 1968 (15000), 1975 (12073), 1976 (20074). От тези респектиращи цифри би могло да се заключи, че интересът е много голям, поради което се налага ново и ново преиздаване. Обяснение обаче може да се потърси по-скоро в увеличени брой потребители – студенти, които изучават дисциплината, и новосъздаващи се университети (напр. Шуменския университет, 1971).

⁷ За одържавяването на издателства и печатници, както и за действията по изземването и унищожаването на книги виж повече: Penelov, 2007, Доупов, 2018.

Както и заглавието подсказва⁸, отправна точка е „Великата френска буржоазна революция“, в чието изписване в заглавието на труда във времето се забелязват любопитни колебания, най-открояващото се сред които е в последното издание от 1976 г., където е изцяло с малки букви. Едва ли това обаче е знак за спад в доверието към победната сила на революцията. Деленото на реакционни и прогресивни романтици е запазено, но като цяло революционният изказ от 1951-1952 г. до голяма степен е туширан. Маркс-Енгелсовите цитати неизбежно присъстват, съпроводени с позовавания на Белински, Чернишевски, Добролюбов, но се отделя значително повече внимание върху поетиката, тематичните линии, персонажната система. Константациите за „упадъчност“, „нездрава фантастичност“, „реакционни възгледи“ отново са лайтмотив и вървят редом с настояванията за реализъм (при Е. Т. А. Хофман, Виктор Юго например) и революционност (Байрон, Шели).

Този революционен патос не е нещо ново за Д. Б. Митов, който е автор на раздела за романтизма. И то не е защото вече веднъж е писал в подобна стилистика своята „История“ от 1951 г., с която новото съчинение има значителни сходства, а поради личните му пристрастия, изразени много по-рано. Още в първите редове на предвоенния си сборник със статии „Световни лица“ (1938) Митов заявява своите естетически пристрастия, като отхвърля формулите за „изкуство за изкуството“ и заявява виждането си за литературата като продукт на конкретни социално-икономически условия. В същия сборник се обявява за привърженик на колективизацията в СССР, а в статията си „Литература на новото време“ споделя възторга си от настъпилите промени в „новото време“, които рефлексират и върху литературата: „Възходът на работническата класа, възходът на революционния социализъм намери своето отражение и в литературата“ (Mitov, 1938, p. 181). (В подкрепа и като пример се дава творчеството на Емил Зола.) Следователно става въпрос не за внезапно просветление или преориентация, настъпили след 9.IX.1944 г., а за поддържана и защитавана линия на поведение още отпреди.⁹

Именно идеята за литературата като производно на социално-икономическата среда е заложена в основата на „Западноевропейската литература от Великата френска буржоазна революция до Парижката комуна“ на Д. Б. Митов и Александър Пешев. Тя може да се разглежда като част от поредица университетски учебници, които се опитват

⁸ Вероятно за основа на заглавието е взето наименованието на третата част от „Историята“ на Д. Б. Митов – „От Френската буржоазна революция до Парижката комуна“ от 1951 г., но към него е добавено „Великата“, което неотменно присъства във всичките четири издания.

⁹ В литературнокритическия си очерк за Д. Б. Митов Дженьо Василев коментира политическата му ориентация така: „Д. Б. Митов не беше комунист, не беше член на Партията. Нещо повече. По някои конкретни оценки и методи на действие на комунистическата партия определено се дистанцираше или заемаше колебливо становище“. Влизането му в Партията става по-късно и то под влияние на близкия му приятел Крум Кюлявков. (See Vasilev, 1988, p. 21)

да трасират едно ново хронологическо редене на епохите не според културните преобръщания, течения и школи, а по припознати като свои от социалистическото летоброене исторически събития. Такъв случай е и „Западноевропейската литература до Великата френска буржоазна революция“ (1975) от Александър Пешев, за който, по повод рецепцията на Италианския ренесанс в България във времената на комунистическия режим, Клео Протохристова отбелязва, че „в продължение на близо пет десетилетия е присвоен статутът на единствен авторитетен източник за съответната университетска дисциплина“ и чак през 70-те и 80-те настъпва „плюрализъм“ с появата на изследванията на Симеон Хаджикосев и други автори (Protochristova, 2011, p. 253). От този порядък е и третата част от лекциите на Пешев, назована „От Парижката комуна до Октомврийската революция“ (Peshev, 1958, 1966).

Всъщност зависимостта между ориентацията на литературните истории и историческия контекст не е само български феномен. В изследването си „Към рецепцията на Фридрих Шлегел от литературознанието на ГДР“ Маргрет Пьоч отбелязва следното:

Литературната история на едно затворено общество е в пряка зависимост от целите на държавата. Основният ѝ акцент не е върху исторически правилната класификация на литературните явления (въпреки че тя така твърди), а върху утвърждаването на политическата система, на която тя е задължена. Точно в този аспект се дефинира идеологическото значение на литературата: тя трябва да допринесе за разпореденото формиране на съзнанието.

По същия начин литературознанието на ГДР се оказва в положението на дете на държавната културна политика. Следвайки принципа „да направим изкуството възможно най-ефективно в интерес на целите на революционната работническа класа“, измервайки литературното качество по степента на участие в образованието и възпитанието на „социалистическите личности“, този клон от науката се сбогува с извъндържавния контрол. Критиката може да бъде изразена само в строго определени рамки и е невъзможно да се разклатят основите на системата. Това означава „съвместимост с господстващия марксистки мироглед и незадаването на въпроси за социалистическия обществен ред“¹⁰ (Pötsch, 1996, p. 11).

Целта на този обширен цитат е да покаже не само идентичността на ситуацията, но и да отличи една обичайна закономерност в отношението между литературата, историята и тоталитарните режими, чието главно предназначение е да подчиняват. Лесно би могло да се заключи, че в споменатите литературни истории има флирт с властта, заявка за подчиняване на партийните принципи в името на изграждането на една социалистически предана личност. Но и едно друго допускане е възможно. Във време на регулиране на словото какъв по-добър начин да говориш за това, за което искаш, от този все пак да говориш за него, но в „съвместимост с господстващия марксистки мироглед“.

¹⁰ Прев. тук и в сл. – мой, С. Ч.

Новалис, Е. Т. А. Хофман, Айхендорф и още много други от романтическия списък шестват по страниците на литературните ни истории в периода 1950-1976 г. заедно с преразкази на техни произведения, цитати, биографични подробности, макар и не винаги фактологично коректни. Същевременно в библиотеките и книжарниците липсват техни преводи, книги. Те като че ли напълно са забравени или по-скоро изличени от издателските програми, които иначе бълват литература, напълно съвместима с господстващия марксистки мироглед. Чрез разказа за тях, макар и в обезобразен вид, те все пак стигат до онзи български читател, който до 9.IX.1944 г. е разполагал с библиотеки, пътувал е или е следвал в чужбина, чел е литература в оригинал или в превод, свидетелство за което е и многобройната продукция на издателствата и множеството литературни поредици от 20-те и 30-те години на века. Говоренето всъщност ги избавя от забравата, на която биха били обречени, ако не бяха изобщо споменавани, та дори и с лошо. Лошото говорене за тях (реакционни, вредни, нездрави, упадъчни и т.н.) всъщност позволява на разказвачите им да продължат да ги обсъждат, нагаждайки ги постепенно към новото време, заклеймявайки ги или напротив, оправдавайки ги, за да могат на следващ етап те все пак да останат със запазено място в литературната история, място, което отвъд границите на тоталитарната държава никой не би им оспорил.

Маргрет Пьоч има обяснение за подобна ситуация, като твърди: „Вярно е, че догмата не рядко се посреща с погнуса, но също така дава резултат дори когато злощастната политическа ситуация въобще не се възприема, но въпреки това се разбира като необходима и преодолима“ (Pötsch, 1996, p. 11). Може би такъв е казусът и при споменатите литературни истории – да се възприема настоящето като необходимо и вероятно преодолимо зло? Трансформирането в негативна посока (Новалис, Шатобриан = реакционери) е необходимост за оцеляването на разказите за романтиците, но и на разказвачите им, но и за вписването и на едните, и на другите в новия социален ред. Трансформирането на едно в друго с позитивен за епохата си заряд (Байрон и Шели = революционери) е част от средствата за преодоляването на злощастната ситуация. Тази последна фигура на преформатиране може обаче да бъде обяснена по-добре чрез едно друго понятие – трансмутация, което в много по-голяма степен би изразило и механизмите на действие, и съдържанието на промяната.

Докато разбирането за трансформация някак променя семантиката си в зависимост от политическите и историческите обстоятелства, то схващането за *трансмутация*, напротив, сякаш пази все още връзки с корените си, възникнали в недрата на химията, биологията, но преди всичко в алхимията, корени, дали свои разклонения и в духовните учения и практики. Това разнообразно битие на понятието предопределя и различните му съдържания, в които обаче неизменна константа е

значението на превръщане на едно вещество в друго. Потвърждение на това можем да намерим и в една енциклопедия на алхимичната терминология, където определението за трансмутация гласи: „Превръщането на един елемент в друг или на една субстанция в друга с помощта на философски камък. В алхимията под истинска трансмутация се разбира моменталната промяна на благороден метал в сребро или злато чрез поставянето на философски камък или тинктура (обикновено под формата на пудра) върху благородния метал“ (Abraham, 1998, p. 204).

Привлечено към настоящите ни занимания, понятието *трансмутация* би следвало да означава процеса на превръщането на „благородните“ от гледна точка на комунистическата система автори (благородните метали) в „сребро“ или в „злато“ чрез посредничеството на „философския камък“ на социалистическата идеология или чрез „напудрянето“ им чрез революционна фразеология. Такива примери могат да бъдат дадени с критическата рецепция на Байрон, Виктор Юго, Хайнрих Хайне, отчасти – Пърси Биш Шели.

Настояванията за наличието на революционен дух, за изразяване на класова непримиримост, за съпричастност към угнетените и онеправданите народни маси целят именно извършването на една такава трансмутация на автори и произведения, които трябва да бъдат превърнати в благопристоен продукт, обслужващ марксистко-ленинската просвета и идеология. Тъй като самото творчество на романтиците, а понякога и биографическите им дадености невинаги предполагат лесното им преобразуване в благородния метал на пролетарското съвършенство, литературните историци и критици прибегват до множество уговорки, които включват наречия от порядъка на „донякъде“, „ненапълно“, „почти“ и фрази от рода на „в известна степен“, „условно казано“. Един такъв пример, наситен с договорености, срещаме при Александър Пешев в уводната глава за романтизъм от лекциите му:

Поезията на някои романтици в известни исторически моменти приема революционен характер. Това се отнася (Байрон, Шели) до онези романтици, които улавят огромното историческо значение на укрепващата работническа класа. И макар че не може да се каже, че те творят революционно-пролетарска поезия, но по своята ненавист срещу всяка тирания и с копнежа си за свобода, със силата на разобличението, със своята непримирима ненавист към капиталистическото общество те се явяват предшественици на действително революционно-демократическата поезия, която разцъфтява през и след 40-те години на XIX век (Peshev, 1952, p. 154).

Особено характерен пример за трансмутация е настойчивото представяне на Байрон като революционер, тенденция, която се запазва както в по-ранните, така и в по-късните истории на литературата от социалистическите времена. Още първите редове за него в лекциите на Пешев го въвеждат като поета, раздвижил съзнанието на прогресивните

хора (Peshev, 1952, p. 157), а нататък се явява като изразител на ненавистта¹¹ към тираните и на „революционните стремежи на борещите се народи“ (пак там). В уводното изречение за Байрон в „Западноевропейската литература от Великата френска буржоазна революция до Парижката комуна“ той е определен като „главен представител на революционно-демократичното направление в английската литература“ (Mitov, Peshev, 1963, p. 80). Една от пречките за безрезервното му приемане в кръга на революционерите – аристократическият му произход – също успешно е преодоляна. Обяснението и в лекциите на Пешев, и по-късно в „Западноевропейската литература“ е, че произхожда от старинен, но обеднял аристократичен род (See Peshev, 1952, 157; Mitov, Peshev, 1963, p. 81). Следователно бедността го сродява още веднъж с „борещите се народи“. В хода на разказа за поета той е отличен като разобличител на английското капиталистическо общество (Peshev, 1952, p. 159; Mitov, Peshev, 1963, p. 82), а творчеството му – като критика и протест срещу това общество. Всичко това набавя необходимите помощни „вещества“, за да може Байрон да бъде припознат като „свой“ и преправен в благонадежден. Процесът на трансмутация е завършен, в следствие на което той „моментално“ бива превърнат в благороден метал, подходящ дори за изливането на комунистическа петолъчка.

Един интересен ракурс към темата предлагат разсъжденията на Витана Костадинова в книгата ѝ „Байрон в български контекст: следи по пътя на времето“. Повод е лйтмотивното съизмерване на Ботев и Байрон в български литературнокритически текстове от различни етапи на културата ни. Съпоставяйки паралелите между Байрон и Ботев, Костадинова обръща внимание върху едно интересно преобръщане на фокуса в хода на времето. Докато в края на XIX и началото на XX век „убеждението, че европейското е адекватният критерий за качество, съчетано със стремежа да се отстои съзнанието, че и родното е стойностно, насърчава сравненията от типа Ботев е като Байрон, които господстват в края на 19-и и началото на 20-и век“, то социалистическото време предлага „контрапункт“ (Kostadinova, 2009, p. 71). Обяснението е следното:

Доминанта в новата идеология е охулване на западното, което е капиталистическо и ретроградно. С други думи, когато се внася име, емблематично за западноевропейската култура, то това име трябва да бъде оневинено от идеологически грехове. Един от начините да се гарантира, че чуждото не противостои на новия морал, е като се демонстрира неговата съотносимост с установените стълбове на родните ценности. Така преобръщането на парадигмата свое – чуждо обуславя преобръщането на сравнението между двамата поети. Байрон е като Ботев гарантира, че британецът не е идеологически враг. (пак там)

---

¹¹ Интересно е да се проследи колко пъти в тези литературни истории се повтарят думите „ненавист“ и „омраза“, които се оказват ключови, при това лйтмотивни, в представянето не само на Байрон, но и на други романтици (напр. Шели, Юго).

Фигурата на Ботев изиграва ролята на магическата субстанция за успешната трансмутация на Байрон, което по същество го превръща от потенциален „враг“ в „идеологически приятел“. Интересен момент е, че съпоставката Ботев – Байрон е налична и в краткия очерк по западноевропейска литература на Николай Дончев от 1946 г. Дончев търси сродство в съдбата им, но веднага уточнява, че „нашият поет е чужд на романтизма на Байрон“, на „онова строение“ на творческия му дух, на мировата му скръб (See Donchev, 1946, pp. 264 – 265), което тутакси поставя разделителна линия между двамата, без обаче да принижавя или извисява когото и да било от тях. Това търсено, но и после прецизирано сходство показва, че към 1946 г. Байрон все още не се нуждае от поръчителството на Ботев, за да премине през портата на литературната история в българска среда.

Ботево-Байроновият казус не е единичен прецедент, при който нечия авторитетна влиятелност съдейства за приемливата или неприемливата рецепция на един или друг творец. Много любопитен е случаят с Хайне, който остава на почит във времето, без да бъде засегнат от идеологически обвинения. Ако за тази устойчивост на името и творчеството му в културата ни от предходния период виновността може да бъде приписана и на „манипулатора на Хайне“ Пенчо Славейков, както Никола Георгиев го нарича (see Georgiev, 2000), то за следдеветосептемврийския етап отговорността носи самият Карл Маркс. За разлика от Байрон, който някак от самото начало е оправдан от критическите текстове, поради своя „революционен дух“ и семейно обедняване, а и поради сходствата си с Ботев, ситуацията с Хайне е по-различна. Причината е, че в ранните си години той все още не е „осъзнал колко отвратителна е действителността“ и вярва в бягството в „друг, негов романтичен свят“ (Peshev, 1952, 2018). Все пак в литературните истории той е държан настрана от романтиците, като че ли с идеята да бъде опазен от тяхната отрова. Статиите за него следват раздела/главите за романтизъм, въпреки че официалният статут на Хайне, макар и оспорван, е на един от най-късните представители на явлението. Поместени са в раздел, който обичайно се означава като „Демократична и революционно-демократична литература в Германия през 30-те и 40-те години“, като дори самото му наименование обещава благонадеждността на авторите, включени вътре.

Както фигурата на Ботев „гарантира“ за Байрон, така и Карл Маркс обезпечавя безпроблемното битие на Хайне¹² в литературните ни истории. „Годината 1843 е паметна за биографията на поета“ – пише

¹² Един кратък, но смразяващо точен коментар за рецепцията на Хайне в България намираме в книгата на Ангел Ангелов „Анти/Модерност: образи на екзотичното и на земния рай в Европа през XIX век“: „Твърденията, изказани между 1945 и 1989, за политическите схващания на Хайне, са угнетяващи с баналността си; основната цел на авторите им навярно е била да не мислят и да възпроизведат клишета.“ (Angelov, 2017, p. 124).

Д. Б. Митов по повод срещата на Хайне и Маркс в Париж (Mitov, 1951, p. 131). „До запознаването си с Маркс Хайневите идейни позиции все още продължават да бъдат неизбистрени“ – отбелязва Александър Пешев в лекциите си (Peshev, 1952, p. 224). Не толкова категорично обаче звучат думите за тази „паметна“ среща в „Западноевропейската литература“ от 1963 г., където статията за Хайне е писана също от Пешев. Пресичането на пътищата на Хайне и Маркс е маркирано в режима на „важен момент в живота“, а бързо след това се доуточнява, че всъщност Хайне никога не е прегръщал изцяло идеите на научния социализъм (See Mitov, Peshev, 1963, p. 328). Това вмятане, което в началото на 50-те години на ХХ век не би било възможно, през 1963 г. се оказва допустимо. Логичното обяснение е, че вече има значително отстояние от времената на революционен патос, но в чисто политически план става въпрос за годините след Априлския пленум (1956), след отричането на култа към личността, или както Ивайло Знеполски характеризира периода 1956-1989 г., „траекторията на режима очертава движение от срамежлива десталинизация към известно нормализиране на всекидневието“ (Znepolski, 2017, p. 80).

Налице са трансмутации и с обратен знак – вместо постигането на злато обектът на обсъждане е превърнат в пепел и прах, или с други думи, се обрича на забора. Ако съпоставката между Ботев и Байрон, срещата на Хайне с Маркс по някакъв начин разрешават българското им съществуване след 9.IX.1944 г., то едно опасно, при това не самовинно съприкосновение – с националсоциализма – хвърля сянка върху рецепцията на определени романтици не само у нас, но и в другите социалистически страни.

В изследването си „Синьо цвете под свастиката. Рецепцията на немския литературен романтизъм в Третия райх“ Ралф Клауснитцер привежда свидетелства на времето за това кои от романтиците са припознатите като свои от Третия райх. Той цитира доклада „Немското литературознание 1933-40“ на Паул Клукхон, немски професор, германист, за когото се смята, че въпреки че е привърженик на идеите за националното, стои встрани от националсоциалистите. В доклада на Клукхон се обобщава:

В изследванията върху романтизма от последните години може да се види промяна в акцента от ранните романтици, сред които Новалис все още среща най-голям интерес, към по-младите романтици Арним, Брентано, Гьорес, Е. Т. А. Хофман и особено към Айхендорф, на когото са посветени много по-голям брой специализирани изследвания, отколкото на всеки друг романтически поет. Идеите на народа и националният опит са изследвани от Арним, Гьорес, Стефенс и други. Точно тази страна на романтизма е много близка до днешния германец. (Цит. по: Klausnitzer, 1999, p. 121)

Присъствието на Новалис, Айхендорф, Е. Т. А. Хофман в този списък със сигурност предопределя и небитието им в българска среда в периода,

който ни занимава.¹³ Те все пак са отбелязани в литературните ни истории, макар и невинаги одобрително, но отсъстват преводи и издания на произведенията им. Едва през 1972 г. се появяват творби от Е. Т. А. Хофман (Hofman, 1972), в превод на Лидия Големинова, камуфлажно маскирани като „Музикални новели“ от издателство „Наука и изкуство“. Срещата на Новалис и Айхендорф с българския читател е отложена чак за началото на 80-те години на века, когато излиза сборникът „Немски романтици“ (1980), част от поредицата „Световна класика“ на „Народна култура“. В предговора към изданието, назован иначе в духа на романтическото – „В търсене на хармония“ – все още плахо се говори за същия този дух и според създадената вече традиция се търси реализъм, настояване, унаследено и от коментиранияте литературни истории. Новалис е споменат с безопасната тема за любовта, присъща на романтиците, към която и той е пристрастен. Айхендорф е даден като самотен пример за „развоя на социалнокритичното в романтизма“ (Popova, 1980, p. 12), заслуга за което имат някои „критични нотки“ в една негова новела. А Е. Т. А. Хофман е свързан с „прехода на романтизма към реалистични творчески похвати“ (пак там). Така почти 7-8 години след започналото уж размразяване все още тегнат последствията от трансформационните процедури, на които десетилетия наред е подложена романтическата литература.

Въпреки идеологическата преса обаче културата намира свои си самосъхранителни пътища, за да може чрез подходящо и приемливо за режима преформатиране определени автори и произведения да бъдат промъкнати през задната врата на социализма. Така например Е. Т. А. Хофман, братя Грим, Уолтър Скот, Виктор Юго години наред са мислени и афиширани у нас като детски писатели, което би трябвало да ги направи политически безвредни (See Aleksandrov, 1962). Други трикове са съчетаването на очерци за флагманите на комунизма с тези за писатели, не всички от които са властоугодни. Приложението му може да се види в книгата на Здравко Петров „Силуети на любими автори“ (Petrov, 1978), чиито имена са изброени още на корицата, а те са: Бокачо, Хофман, Маркс, Хайне, Андерсен, Уайлд, Яворов, Дебелянов, Гео Милев. Вероятно името на Маркс и цитатите от него, както и от Ленин, Плеханов, Луначарски целят да направят незабележими споменаванията на Шопенхауер, който иначе е един от първите забранени автори от социалистическата власт. Всъщност до подобни хитрини прибегва и Д. Б. Митов в „Борци за мир и демокрация“ (Mitov, 1957), сборник с критически текстове, в който „борците“ са Рабле, Сервантес, Монтескьо, Волтер, Шилер, Ибсен и още др.

¹³ Един по-скоро трагичен, отколкото комичен паралел може да се направи със споделеното от Алберт Бенбасат в статията му „Цензурата върху книгата“. За илюстрация на парадоксите на преставащата се цензура той дава пример с книгите на Карл Май, които години наред отсъстват от книжния пазар у нас, докато „другият „индиански“ и „каубойски писател“, Майн Рид, напротив, се радва на широка популярност. Причините излизат най-късно, когато изплува версията, че Карл Май е бил любим автор на Хитлер (Benbasat, 2005).

Редом с тази агресивно-манипулативна трансформационна линия обаче тече и един друг дискурс, видим в издания като „Из класическата западноевропейска литература“ (Stefanova, 1969), под редакцията на Людмила Стефанова, „Идеи и мотиви на отчуждението в западната литература“ (1973) от Цветан Стоянов, където романтичeskата поетика и философия са реабилитирани, а „тъмната“ страна на романтизма се разглежда в зависимост от светоусета на неговите творци, а не според миогледа на неговите критици. Реално обаче това се случва чак от края на 60-те години нататък, когато за съжаление посвятата отрова от началото на 50-те вече е покълнала и е започнала да се вкоренява.

Доколко трансформациите и условно наречените трансмутации на романтичeskото и неговите автори са увредили рецепцията им не само във времената на комунистическия режим, но и после, все още може само да се гадае. Необходима е още по-голяма отдалеченост, за да може през дистанцията на времето да се оцени безпристрастно, когато и гневът, и нечии възторзи от онези не по романтически тъмни времена бъдат утомени.

В „Студената война на критиците. Към антикомунистическата критика към ГДР-литературата“ (1974), една книга, която в спор с литературознанието на ФРГ отстоява значимостта на източногерманската литература, откриваме следното противопоставяне с изходен пункт отново романтиците: „Въпросът не е: съвременно или традиционно? Правилният въпрос е: кои традиции се приемат за главна линия на развитие? От Новалис до Бен или от Хайне до Брехт?“ (Kähler, 1974, p. 61). Поводът са обвиненията на ФРГ-критиците към ГДР-литературата, че тя е остаряла и работи с представи и техники от XIX век. А Бен е Готфрид Бен, който също дълго време не беше издаван у нас поради обвинения в националсоциалистически уклони. За задаващия тези въпроси самоподразбиращият се отговор е: от Хайне до Брехт. Защото авторът, Херман Келер, е един от яростните защитници на ГДР-системата, създател на редица трудове, които утвърждават социалистическата действителност и марксистката литературна теория. Тези две главни линии – от Новалис до Бен или от Хайне до Брехт – всъщност много добре илюстрират представите за противопоставянето в света от първата половина на 70-те години, напрежение, което рефлектира и в литературните истории, а оттам и в говоренето за литература. Може би и затова Яус твърди, че „в наши дни историята на литературата все повече и повече придобива лоша слава“ (Yaus, 1998, p. 27). А това той го казва в 1967 г., т.е. в подстъпите на 70-те.

References:

Abraham, L. (1998). *A Dictionary of Alchemical Imagery*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Aleksandrov, V. (1962). *Chuzhdestranni pisатели – tvortsi na literaturata za detsa i yunoshi*. Sofia: Narodna mladezh. [Александров, В. Чуждестранни писатели – творци на литературата за деца и юноши. София: Народна младеж, 1962.]

Angelov, A. (2017). *Anti/Modernost: obrazi na ekzotichnoto i na zemnia ray v Europa prez XIX vek*. Sofia: Angel Valentinov Angelov. [Ангелов, А. Анти/Модерност: образи на екзотичното и на земния рай в Европа през XIX век. София: Ангел Валентинов Ангелов, 2017.]

Benbasat, A. (2005) Tsenzurata varhu knigata. In A. Vacheva, Y. Eftimov, G. Chobanov (sast.), *Kultura i kritika. Ch. IV. Ideologiyata – nachin na upotreba*. Varna: Elektronno izdatelstvo LiterNet, 19.03.2005. [Бенбасат, А. Цензурата върху книгата. В: А. Вачева, Й. Ефтимов, Г. Чобанов (съст.), *Култура и критика. Ч. IV. Идеологията – начин на употреба*. Варна: Електронно издателство LiterNet, 19.03.2005. https://litenet.bg/publish14/a_benbasat/cenzurata.htm]

Donchev, N. (1946). *Kratak ocherk po zapadnoevropeyska literatura*. Sofia: Nemus. [Дончев, Н. Кратък очерк по западноевропейска литература. София: Хемус, 1946.]

Doynov, P., (sast.). (2018). *Tsenzurata varhu bulgarskata literatura i kniga – 1944 – 1990*. Sofia: Kralitsa Mab. [Дойнов, П. (съст.) *Цензурата върху българската литература и книга – 1944 – 1990*. София: Кралица Маб, 2018.]

Georgiev, N. (2000). Edin pochtitelen manipulator na Hayne v Bulgaria. (Opit varhu prilozhnata imaginistika). In Georgiev, N. *Mnenia i samnenia* (1997). Varna: Elektronno izdatelstvo LiterNet, 07.08.2000. [Георгиев, Н. Един почителен манипулатор на Хайне в България. (Опит върху приложната имагинистика). В: Георгиев, Н. *Мнения и съмнения* (1997). Варна: Електронно издателство LiterNet, 07.08.2000. https://litenet.bg/publish/ngeorgiev/m_s/haine.htm]

Georgieva-Teneva, O. (2019). Literatura, obrazovanie, vlast (1944–1956). *Dzyalo. Sayt za humanitaristika i izvori*, 15. [Георгиева-Тенева, О. Литература, образование, власт (1944–1956). *Дзяло. Сайт за хуманитаристика и извори*. 2019, 15. http://www.abcdar.com/magazine/XV/3_Ognyana%20Georgieva-Teneva.pdf]

Hofman, E. T. A. (1972). *Muzikalni noveli*. Sofia: Nauka i izkustvo. [Хофман, Е. Т. А. *Музикални новели*. София: Наука и изкуство, 1972.]

Kähler, H. (1974). *Der kalte Krieg der Kritiker. Zur antikomunistischen Kritik an der DDR-Literatur*. Berlin: Akademie-Verlag.

Klausnitzer, R. (1999). *Blaue Blume unterm Hakenkreuz. Die Rezeption der deutschen literarischen Romantik im Dritten Reich*. Paderborn – München: Ferdinand Schöningh.

Kostadinova, V. (2009). *Bayron v bulgarski kontekst: sledi po pyasaka na vremeto*. Plovdiv: Pigmalion. [Костадинова, В. *Байрон в български контекст: следи по пясъка на времето*. Пловдив: Пигмалион, 2009]

Kovachev, O. (2010). Za polzata i vredata ot termina „zapadnoevropeyska literatura“. In Romyana L. Stancheva (sast.). *Golyamoto vpisvane ili kakvo sravnyava sravnitelnoto literaturoznanie*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo Sv. Kliment Ohridski, 25-33. [Ковачев, О. За ползата и вредата от термина „западноевропейска литература“. В: Румяна Л. Станчева (съст.). *Голямото вписване или какво сравнява сравнителното литературознание*. София: Университетско издателство Св. Климент Охридски, 2010, 25-33.]

Kovachev, O. (2019). Za ponyatiето, poletoto i distsiplinata Zapadnoevropeyska literatura – 10 godini po-kasno. *Colloquia Comparativa Litterarum*, 5 (1), 118-127. [Ковачев, О. За понятието, полето и дисциплината Западноевропейска литература – 10 години по-късно. *Colloquia Comparativa Litterarum*. 2019, 5 (1), 118-127.]

Marcuse, L. (1952). Reaktionäre und Progressive Romantik. *Monatshefte*. 1952, 44 (4/5), pp. 195-201.

Mitov, D. B. (1938). Literatura na novoto vreme. In Mitov, D. B. *Svetovni litsa*. T. 1. Sofia: Literaturen glas. [Митов, Д. Б. Литература на новото време. В: Митов, Д. Б. *Световни лица*. Т. 1. София: Литературен глас, 1938.]

Mitov, D. B. (1950). *Istoria na zapadnoevropeyskata literatura. Ch. 1. Ranno srednovekovie. Renesans*. Sofia: Nauka i izkustvo. [Митов, Д. Б. *История на западноевропейската литература. Ч. 1. Ранно средновековие. Ренесанс*. София: Наука и изкуство, 1950.]

Mitov, D. B. (1951). *Istoria na zapadnoevropeyskata literatura. Ch. 3. Ot Frenskata burzhoazna revolyutsia do Parizhkata komuna*. Sofia: Nauka i izkustvo. [Митов, Д. Б. *История на западноевропейската литература. Ч. 3. От Френската буржоазна революция до Парижката комуна*. София: Наука и изкуство, 1951.]

Mitov, D. B. (1957). *Bortsi za mir i demokratsia*. Sofia: Bulgarski pisatel. [Митов, Д. Б. *Борци за мир и демокрация*. София: Български писател, 1957.]

Mitov, D. B., Peshev, A. (1963). *Zapadnoevropeyskata literatura ot Velikata frenska burzhoazna revolyutsia do Parizhkata komuna*. Sofia: Nauka i izkustvo. [Митов, Д. Б., Пешев, А. *Западноевропейската литература от Великата френска буржоазна революция до Парижката комуна*. София: Наука и изкуство, 1963.]

Ovidiy. (1974). *Metamorfozi*. Sofia: Narodna kultura. [Овидий. *Метаморфози*. София: Народна култура, 1974.] <https://chitanka.info/text/25030-metamorfozi>

Penelov, I. (2007). *Tsenzurata varhu knigite v Bulgaria 1944 – 1956*. Disertatsia. Sofia. [Пенелов, И. *Цензурата върху книгите в България 1944 – 1956*. Дисертация. София, 2007.]

Peshev, A. (1951). *Lektsii po istoria na zapadnoevropeyskata literatura. Ch. 1. Ranno srednovekovie. Vazrazhdane*. Sofia: Nauka i izkustvo. [Пешев, А. *Лекции по история на западноевропейската литература. Ч. 1. Ранно средновековие. Възраждане*. София: Наука и изкуство, 1951.]

Peshev, A. (1952). *Lektsii po istoria na zapadnoevropeyskata literatura. Ch. 2. Ot nachaloto na XVII v. do sredata na XIX v.* Sofia: Nauka i izkustvo. [Пешев, А. *Лекции по история на западноевропейската литература. Ч. 2. От началото на XVII в. до средата на XIX в.* София: Наука и изкуство, 1952.]

Peshev, A. (1958). *Lektsii po istoria na zapadnoevropeyskata literatura. Ch. 3. Ot Parizhkata komuna do Oktomvriyskata revolyutsia*. Sofia: Nauka i izkustvo. [Пешев, А. *Лекции по история на западноевропейската литература. Ч. 3. От Парижката комуна до Октомврийската революция*. София: Наука и изкуство, 1958.]

Petrov, Z. (1978). *Silueti na lyubimi avtori*. Sofia: Narodna mladezh. [Петров, З. *Силуети на любими автори*. София: Народна младеж, 1978.]

Popova, N. (sast.). (1980). *Nemski romantitsi*. Sofia: Narodna kultura. [Попова, Н. (съст.). *Немски романтици*. София: Народна култура, 1980.]

Pötsch, M. (1996). *Zur Rezeption Friedrich Schlegels in der Literaturwissenschaft der DDR*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Protohristova, K. (2011). Literaturata na Italianskia renesans v Bulgaria – konspekti i aksiologii. *Nauchni trudove na Plovdivskia universitet „Paisiy Hilendarski“*. *Sbornik V. Filologia*. 2011, 49, (1), 249-258. [Протохристова, К. Литературата на Италианския ренесанс в България – конспекти и аксиологии. *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*. Сборник В. Филология. 2011, 49, (1), 249-258.]

Stefanova, L. (sast.). (1969). *Iz klasicheskata zapadnoevropeyska literatura*. Sofia: Narodna prosveta. [Стефанова, Л. (съст.). (1969). *Из класическата западноевропейска литература*. София: Народна просвета, 1969.]

Stoyanov, Ts. (1988). Idei i motivi na otchuzhdenieto. In Ts. Stoyanov. *Sachinenia v dva toma*. T. 2. Sofia: Bulgarski pisatel, 209-532. [Стоянов, Ц. Идеи и мотиви на отчуждението. В: Ц. Стоянов, *Съчинения в два тома*. Т. 2. София: Български писател, 1988, 209-532.]

Vasilev, D. (1988). *Dimitar B. Mitov. Literaturno-kriticheski ocherk*. Sofia: Bulgarski pisatel. [Василев, Д. *Димитър Б. Митов. Литературно-критически очерк*. София: Български писател, 1988.]

Yaus, H. R. (1998). Literaturnata istoria kato provokatsia kam literaturoznaniето. In H. R. Yaus, *Istorieski opit i literaturna hermenevtika*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski University Press, 27-87. [Яус, Х. Р. Литературната история като провокация към литературознанието. В: Х. Р. Яус, *Исторически опит и литературна херменевтика*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1998, 27-87.]

Znepolski, I. (2017). *Istoriakat i mnozhestvenoto minalo*. Sofia: Siela. [Знеполски, И. *Историкът и множественото минало*. София: Сиела, 2017.]